

3 eeuwen
PROTESTANTISME
TEN ZUIDEN VAN DE MOERDIJK

SAMENGESTELD DOOR O.V. HENKEL

DRIE EEUWEN
PROTESTANTISME
TEN ZUIDEN VAN DE
MOERDIJK

Samengesteld door
O. V. HENKEL

1948
BOEKENCENTRUM N.V.

's-Gravenhage

DRIE EEUWEN
PROTESTANTISME
TEN ZUIDEN VAN DE
MOERDIJK

O. V. HENKEL

Opgedragen aan
Ds H. J. F. WESSELDIJK
Praeses der
Generale Synode der Ned. Herv. Kerk

WOORD VOORAF

Deze drie eeuwen protestantisme ten zuiden van de Moerdijk, zijn de geschiedenis van een beweging die voortdurend voortvloeit uit de behoefte van de mens aan een goddelijk licht. Het is de geschiedenis van een beweging die voortdurend voortvloeit uit de behoefte van de mens aan een goddelijk licht.

Deze drie eeuwen protestantisme ten zuiden van de Moerdijk, zijn de geschiedenis van een beweging die voortdurend voortvloeit uit de behoefte van de mens aan een goddelijk licht. Het is de geschiedenis van een beweging die voortdurend voortvloeit uit de behoefte van de mens aan een goddelijk licht.

INHOUD:

	Voorwoord
Hoofdstuk I	De Oostelijke Classes
Hoofdstuk II	De Westelijke Classes
Hoofdstuk III	Het heden
Hoofdstuk IV	De Grote Kerk te Geertuidenberg
	Korte lijst van bronnen en literatuur

WOORD VOORAF

Opzet en bedoeling van dit eenvoudige geschrift, dat werd samengesteld in opdracht van de Regionale Commissie voor het Zuiden is om:

- 1°. bij hen, die niet in deze gewesten wonen en die verbaasd zijn, dat hier Protestanten wonen, belangstelling te wekken voor het Kerkewerk in het Zuiden des lands,
- 2°. bij de Protestanten uit het Zuiden door de aandacht te vestigen op heden en verleden van het gehele gebied den blik te verruimen.

Dus geen wetenschappelijk geschrift, dat alleen maar bestemd is voor enkele kenners en ingewijden, integendeel een geschrift, dat juist in ruimen kring belangstelling wil wekken. Op volledigheid maakt het dan ook geen aanspraak, bronnen en bescheiden worden niet vermeld, terwijl juist terwille van de beknoptheid veel moet worden weggelaten, dat de echte historicus nimmer zou willen missen.

In vogelvlucht wordt den lezer een overzicht gegeven van de ontwikkeling der Ned. Herv. Kerk in de tegenwoordige Kerkprovincie Noord-Brabant met Limburg. Daar de staatkundige geschiedenis van dit uitgestrekte gebied dat is samengesteld uit zovele heterogene delen, zo afwisselend en zo verschillend is geweest en daar de kerkelijke ontwikkeling misschien nergens in de Nederlanden zo zeer gelijke tred heeft gehouden met de militair-politieke, is splitsing van de stof een gebiedende eis geweest. Dat deze splitsing van de stof de eenheid van het geheel schaadt, ben ik mij bewust; maar de ontwikkeling van het Protestantisme en de historie der verschillende delen is zo verschillend, dat het een noodzaak was. Zo heb ik mij moeten beperken tot de z.g. Oostelijke Classes, die destijds vielen onder de Kerkprovincie Gelderland. Het zijn de Classes Maastricht, s-Hertogenbosch en Eindhoven, die geheel Limburg met Oost- en Midden-Brabant omvatten. De geschiedenis der Classis Heusden, die tot 1816 en politiek en kerkelijk onder Holland viel, komt hier niet tot

haar recht. Ter verontschuldiging moge dienen, dat haar historie en ontwikkeling door en door Hollands is, terwijl zij grotendeels ten Noorden van de Maas ligt.

De heer A. Hallema uit Breda is zo vriendelijk geweest om het westelijk deel der provincie, hoofdzakelijk omvattende de tegenwoordige Classis Breda en de Brabantse wal van de Classis Heusden, die destijds onder de kerkprovincie Zuid-Holland vielen, te willen bewerken. Zijn studie, zij het dan ook in verkorten vorm, vindt U in het IIe Hoofdstuk.

Aan collega Kalmijn uit Geertruidenberg werd de gelegenheid geschonken de noodklok te luiden voor de Grote Kerk aldaar, die ons aller belangstelling en steun waard is.

Een zeer hartelijk woord van dank aan de Regionale Commissie voor het Zuiden, die opdracht tot deze publicatie gaf en aan de velen, die mij met het verschaffen van gegevens en archiefmateriaal ter zijde stonden. Mocht Uw belangstelling gewekt zijn en mocht U meer willen weten; een kleine literatuurlijst ten besluite wordt hiervoor toegevoegd.

Dit werkje wil slechts een stimulans zijn en het heeft geen enkele pretentie.

Dinther, N.H. Pastorie,
October 1948

O. V. HENKEL

HOOFDSTUK I

DE OOSTELIJKE CLASSES

De tijd voor 1648

Zou men afgaan op de gegevens der tegenwoordige kerkelijke archieven en de huidige organisatie van de Ned. Herv. Kerk in Oost-Brabant en Limburg, dan zou men kunnen denken, dat de beginselen der Reformatie in deze gewesten pas vaste voet zouden hebben gekregen met de definitieve vestiging van de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1648. Ja, men zou zelfs kunnen menen, dat de Reformatie in deze streken nimmer enige vat op de bevolking zou hebben gehad, als loot van vreemde bodem. De Hervormden ten Zuiden van de Moerdijk zouden slechts „import” zijn, een vreemde bovenlaag, die door politieke factoren geholpen, hier in het Zuiden tot gemeente- en kerkvorming kon overgaan. Zou men met de kerkhistorie bij het jaar 1648, het jaar van de Munsterse vrede en de instelling der Generaliteit, beginnen, dan zou men inderdaad tot deze gevolgtrekking moeten komen.

Maar dit hoofdstuk vindt juist zijn rechtvaardiging in het tegendeel hiervan. De scheidslijn, die de Nederlanden cultureel en godsdienstig scheidt, is niet de Nederlands—Belgische grens, maar zijn de grote rivieren. Sedert het militair optreden van Maurits enerzijds en Parma anderzijds moet men rekening houden met deze werkelijkheid: een Rooms-Katholiek zuiden en een Protestants noorden. Aan deze scheiding is men zo gewend geraakt, dat men meent, dat de eenheid der Nederlanden slechts voor de Hervorming werkelijkheid was.

Dat er eens een tijd is geweest, dat er ook in het Zuiden bloeiende gemeenten waren en dat de beginselen der Reformatie in zuid en noord gelijkelijk ingang vonden, wordt meestal maar al te gemakkelijk vergeten. Ja juist de geestelijke invloed van deze Calvinistische, zuidelijke „kercken onder 't cruys”, in wier midden de Nederlandse Geloofsbelijdenis is opgesteld, heeft de richting van de Hervormde Kerk in geheel Nederland bepaald.

Reeds in de eerste jaren na Luther's optreden komen er op vele plaatsen in de Nederlanden aanhangers der nieuwe leer voor, of worden reformatorische geschriften verkocht. Zo ook in de zuidelijke streken, waar de koopstad Antwerpen, door haar contact met het buitenland, spoedig een centrum werd. De aanwezigheid van „ketterse elementen” is ons meestal bekend uit maatregelen tegen hen. Het verbieden of verbranden van geschriften, het verbannen of afzetten van aanhangers der nieuwe leer, of zelfs nog ergere maatregelen.

Ja, de eerste martelaren voor de nieuwe leer, die op 1 Juli 1525 te Brussel op gruwelijke wijze de marteldood stierven, waren Hendrik Voes en Johannes van Essen, beiden afkomstig uit 's-Hertogenbosch. Zij waren helaas de eersten van een zeer lange rij.¹⁾

Voor al in de Maassteden, die door hun ligging veel contact hadden met andere gebieden, horen wij telkens van het optreden van reformatorische kringen, die soms een Lutherse, soms een Evangelische inslag hadden. Hier horen we ook voor het eerst van de zgn. Wederdopers. Vooral uit de steden Maastricht, Sittard, Roermond, Venlo, Cuyk, Grave en Den Bosch komen al vroeg duidelijke berichten. Zo worden in 1523, dus 6 jaren na het eerste optreden van Luther, te Roermond op de Markt vele boeken, waaronder de vertaling van het Nieuwe Testament van Luther, verbrand en een processie tot eerherstel gehouden. In Venlo trad enkele jaren later een prediker Jacob van Lovendaal op, wien tot straf de tong werd doorstoken en verbrand, in die dagen één van de middelen tegen hen, die de overgeleverde kerkleer aantastten en de nieuwe leer verkondigden.

Te Maastricht worden regelmatig kettters opgesloten in de gevangenis „de Lanscroon”. Het begint in 1527 met een zekere Jan van den Bosch, die een verboden boek onder zich had. Wonderlijk is de milde en weifelende houding der stedelijke overheid. Van werkelijk zware vervolgingen kan men hier eigenlijk niet spreken. Tot aan het tijdstip van de beeldenstorm, toen de Reformatie hier te lande, revolutionnaire beweging werd, leefden Protestanten en Rooms en hier broederlijk naast elkander; ja, droegen zij ter onderscheiding op

¹⁾ In de Ned. Herv. Kerk te 's-Hertogenbosch is te hunner gedachtenis drie eeuwen na hun terechtstelling een eenvoudige gedenkplaat aangebracht.

hun hoed een kenteken, zodat men onmiddellijk wist met wien men te maken had. Tegen andere stromingen, zoals de Anabaptisten, trad men wel onmiddellijk zeer streng op.

Te 's-Hertogenbosch is de houding veel straffer. De eerste berichten van „ketterij” komen uit het jaar 1522, waar in een kroniek gesproken wordt van „de duisternisse der Luthersche ketterij”. Ook hier begint men met kerkerstraffen, maar wanneer in 1527 een 200 mensen de uitlegging van het Evangelie in de openlucht volgen, dan vallen er slachtoffers. Helaas gaat dit zeer regelmatig door; dan worden er verbrand, dan geworgd, dan onthoofd. Toch kunnen al deze maatregelen niet beletten, dat er reeds in 1536 een geheime gemeente gevormd wordt.

De enige plaats in Kempenland, waar gewag wordt gemaakt van hervormingsgezinden, is Eindhoven, waar reeds vroeg onrust is geweest bij enkele geestelijken, in 't bijzonder bij de paters van het Klooster Mariënhage, die natuurlijk ook aanhang kregen.

In deze eerste periode is ook hier in het Zuiden, gelijk overal elders, het optreden van deze aanhangers der nieuwe leer, incidenteel. Van een vaste organisatie is geen sprake. Ook de houding van overheid en geestelijken is zeer verschillend. Men kan aan beide kanten eigenlijk niet spreken van een vaste lijn. Er waren pastoors, die in hun optreden en prediking zeer dicht bij de Hervorming stonden, maar toch de band met Rome niet doorsneden. Daartegenover stonden felle ketterjagers. De centrale regering te Brussel vaardigde plakaat op plakaat uit, maar tot werkelijke uitvoering van deze plakaten gaat men, op echt-Nederlandse wijze, maar schoorvoetend over. Met het voortschrijden van de tijd worden de verhoudingen scherper, de gebeurtenissen in Duitsland, waar de Boerenopstand was uitgebroken, drongen de regering tot het nemen van telkens ergere maatregelen. Alleen tegen de Wederdopers trad men, van de aanvang af, overal gestreng op.

Ondanks de vele maatregelen, die genomen worden, ondanks het getal der martelaren, dat regelmatig toeneemt, worden de kringen der Hervormden en hun invloed langzaam maar zeker groter.

Wanneer dan ook de staatkundige verhoudingen zich gaan toespitsen en het bewind van Philips II hoe langer hoe meer tegenstand oproept, wanneer door verscherping der inquisitie

en het invoeren van de nieuwe kerkelijke indeling de geest van tegenstand in de ganse Nederlanden de overhand krijgt, dan gaat ook het Protestantisme zich actief organiseren. Deze ommekeer komt in het midden der zestiger jaren der 16e eeuw. De Nederlanden verkeren in revolutionaire gisting. Het is de tijd van het verzoekschrift der edelen, de tijd der Geuzen. De predikers der nieuwe leer brengen hun boodschap niet meer in kleine kring, neen, zij trekken naar buiten; de hagepreken komen op. En van de hagepreken tot de beeldenstorm is maar één stap.

De verborgen gemeenten onder het kruis treden naar voren. En in de woeling der tijden verkrijgen, zoals steeds, de meest radicale elementen de overhand. Als een furie breekt de beeldenstorm los over deze lage landen. Niets en niemand ontziend. De kerken in 's-Hertogenbosch, Roermond, Helmond en Eindhoven vallen hieraan ten prooi. Terwijl niemand weet, waar hij aan toe is, en de wanorde algemeen is, treden de kleine, goed georganiseerde gereformeerde gemeenten naar voren, en nemen de leiding op zich, al zal dit maar korte tijd duren. Zo kan men in Den Bosch in de jaren 1566—1568 en 1576—1579 een georganiseerde gemeente aantreffen met eigen predikanten en kerkeraad. De jaartallen voor de meeste gemeenten zijn verschillend, maar na korter of langer tijd is hun lot gelijk, zij moeten allen voor het geweld wijken.

Zo handhaafde zich in Helmond de gemeente van 1566—1568 toen haar voorganger Matthijssen, zoals de kroniekschrijver meldt, „met den koorde werd gejustitieerd”. Ook van Eindhoven, dat van de aanvang af openstond voor de nieuwe leer, wordt in 1583 melding gemaakt in een brief van de Prins van Oranje, waarin hij onder meer schrijft: „dat geen kerk te versmaden is, ook al is zij klein, gelijk die van Eindhoven”. In Maastricht, waar de stemming, zoals wij reeds zagen vrij gematigd was, vond geen beeldenstorm plaats, wel enkele ongeregelheden, maar men kwam er tot een gemeen accord. Hoewel de gemeente hier enkele keren moest verdwijnen, wist ze zich ondergronds steeds staande te houden tot in het Twaalfjarig Bestand, toen ze nog haar eigen voorganger had. Kortere of langere tijd wisten zich zo ook in Grave, Venlo en Sittard gemeenten staande te houden. Wanneer de krijgskans wisselt, vinden wederzijds de nodige gruweldaden plaats, wier beschrijving wij U zullen sparen.

Curieus is, dat in 1586 te Grave 1300 afvalligen terugkeren tot de R.K. Kerk. Juist in deze eerste jaren van de 80-jarige oorlog zijn de groepen Hervormden in deze streken veel omvangrijker dan men zou vermoeden. De tijd van vervolging en ondergang stond helaas voor de deur. De route van de veldtocht van de Hertog van Alva, zegt reeds genoeg, die van Maastricht over Roermond en Venlo via de Mookerheide naar Nijmegen trok.

De uit het Zuiden oprukkende troepen hebben spoedig weer deze gehele streek onder hun macht. De gemeenten blijven aanvankelijk ook nog wel bestaan en worden door predikanten bediend, maar de maatregelen, die de overheid treft, zijn zo, dat die Hervormden, die niet terugkeren tot de R.K. Kerk, tenslotte de wijk moeten nemen naar de noordelijke provincies. Confiscatie van vermogen, verbanning, verbranding, kerkerstraf leidden hiertoe, dat de zwakken vielen en de sterken gingen.

De grote stroom van het Zuiden naar het Noorden begint nu. Daar in het Noorden lokken de vrije gewesten, waar geen inquisitie, waar geen Spanjaarden zijn, maar waar de Prins van Oranje waarborg is der vrijheid. Hoe groot de schare uitgewekenen is geweest, valt niet te benaderen. Maar overal vestigen zij zich, eerst in de nabijgelegen streken, in Nijmegen, Tiel, Dordrecht, later ook in de Hollandse steden. Anderen weer nemen de wijk naar het Oosten, naar het land van Kleef en andere Duitse gebieden.

Deze uittocht is het einde van het spontane, inheemse Protestantisme in deze streken. Veertig, ja vijftig jaren zal het duren, voordat de Republiek terugkeert.

Dit is dan, afgezien van enkele randgebieden, zoals Grave, dat in 1604 weer onder de Prins kwam, en Vlijmen en Engelen, die resp. in 1610 en 1611 de gereformeerde predicatie instellen, pas het geval na de val van Den Bosch in 1629. In de tussentijd zijn de Protestanten verdreven of teruggekeerd tot de R.K. Kerk; het Spaanse bewind heeft plaats gemaakt voor het mildere der aartshertogen Ferdinand en Isabella, terwijl de Roomse Kerk zich hersteld heeft van de haar toegebrachte slagen. Kortom, het tijdvak der spontane Hervorming is voorbij en de Contra-Reformatie heeft zich doorgezet. In het Noorden is het gedaan met de eerste revolutionaire fase; de Republiek heeft zich geconsolideerd,

terwijl in de boezem der gereformeerde kerk ernstige onenigheid is ontstaan. De Remonstrantse en Contra-Remonstrantse twisten, die zelfs doorwerkten tot Grave, en de dood van Oldenbarneveldt, dit alles bleef in het Zuiden niet onbekend. En keert eindelijk de krijgskans, en overschrijden de Staatse legers de grote rivieren, dan komen zij niet meer als bevrijders, maar als veroveraars.

Met de legers komen onmiddellijk de predikanten: 14 Sept. 1629 valt Den Bosch, 19 Sept. vindt in de St. Jan een gereformeerde dienst plaats, waar onder meer ook Frederik Hendrik aanwezig was. Op 9 October wordt de Hervormde gemeente opnieuw geformeerd. Eén lidmaat werd nog gevonden, „die de knye voor Baäl niet hadde geboghen”. Vele vluchtelingen en anderen keren terug. Na de vorming van de kerkeraad bedienden 5 predikanten, waarvan 2 te velde, de gemeente. Eerst geleende predikanten, o.a. de wijd-vermaarde Gisbertus Voetius, „dat licht van Heusden”, die later als hoogleraar en als leider ener kerkelijke richting zo grote invloed heeft uitgeoefend.

Vanuit Den Bosch worden dan ook de eerste pogingen ondernomen „ter reformatie der Meyerije”. Deze eerste pogingen waren wel zeer schuchter, maar de omstandigheden waren er dan ook naar. De Meyerij was niemandsland, door beide partijen betwist, terwijl plundersaars en deserteurs het platteland onveilig maakten. Slechts in Eindhoven lag op het kasteel een staatsgarnizoen. In het najaar van 1629 begon men enkele predikanten uit te zenden om te preken. In Tilburg en Drunen mislukte dit direct. In Waalwijk bracht men het tot één dienst, en in Vught zelfs tot drie diensten. De ervaringen waren van dien aard, dat aan regelmatige diensten niet gedacht kon worden. Onder zwaar troepenleide trokken de predikanten uit, vonden tenslotte de kerken gesloten en waren de kerkdeuren geforceerd, dan was er geen gehoor. Slechts in Eindhoven, waar op het kasteel een staatsgarnizoen lag, waren de omstandigheden anders. Hier konden de diensten inderdaad doorgaan, zo zelfs, dat in Februari 1631 Ds Schuilus uit Den Bosch er 53 lidmaten kon aannemen en een kerkeraad kon vormen. In 1632 werd er Johannes van der Hagen beroepen, die veiligheidshalve zijn intrek nam op het kasteel Ravensdonk.

Deze wist hier werkelijk een autochthone gemeente te

vestigen, ja, zoals de kroniekschrijver meldt, hij wist vele honderden tot het geloof te brengen.

De Maas-veldtocht opende weer nieuwe mogelijkheden. Venlo, Roermond en Maastricht kwamen in Staatse handen en daarmede keerden de kansen. Onmiddellijk werden de gemeenten georganiseerd. Voor de beide eerste plaatsen, die zelfs beide twee predikanten hadden, duurde dit maar kort, daar in 1637 de Spanjaarden terugkeerden, maar voor Maastricht is het jaar 1632 het jaar der definitieve gemeentevorming. Hier kan men zelfs komen tot het oprichten van een kerkeraad uit burgers der stad Maastricht, terwijl spoedig de eerste predikant, Philippus Ludovicus, zijn intree deed. De Roomse eredienst werd niet verboden, zodat de verhoudingen niet tot het uiterste gespannen werden. Ludovicus heeft spoedig assistentie nodig, daar de gemeente zich in alle opzichten gunstig ontwikkelt. In 1634 komt men zelfs tot de oprichting van een Classis Maastricht, die al spoedig haar eerste vergadering hield, waar naast de predikanten van Maastricht, ook die van Eysden, Wijlre, Valkenburg en 's-Hertogenrade aanwezig waren. Uit dit randgebied hadden verschillende Hervormden zich weer gemeld. Maar wanneer de krijgskans keert en Venlo, Roermond en het zgn. Ommeland weer in Spaanse handen vallen, is Maastricht de enige Hervormde gemeente in deze streek.

Waren de eerste pogingen in de Meyerij tot gemeentevorming mislukt, in 1633 wordt nogmaals een ernstige poging ondernomen. De kerkeraad beroept 6 predikanten voor Tilburg, Vught, Oisterwijk, Oirschot, Oss en Helmond. Ook deze beroeping, die wederom door middel van geweld effectief moet worden gemaakt, kan in geen enkel opzicht bevredigen. De Helmondse predikant vertrok nimmer naar zijn standplaats, toen hem het lot der anderen bekend was geworden. Slechts Ds Aerlebout te Tilburg en Ds Gortzenius te Oisterwijk hebben zich met zeer veel moeite en tijd weten staande te houden, totdat zij in Mei 1634 gevangen werden genomen en onvrijwillig naar Breda verhuisden, waar de eerste 15 maanden en de tweede bijna 4 jaar met de kerker kon kennismaken. De Vughtse predikant Focanus, van Brabantse huize, oefende zijn ambt te Den Bosch, maar niet in Vught uit. Ds Texelius kreeg in Oss niet eens de kans om zijn kerk te betreden, hoewel hij vergezeld was van 40 „vuurroers”,

terwijl hij bovendien de voorspraak had van Frederik Hendrik. De Oirschotse predikant Ds Schapenberg kon men slechts een enkele keer in zijn gemeente aantreffen. Hoewel er op verschillende plaatsen in de Meyerij enkele Hervormden waren, van enige organisatie of gemeentevorming is geen sprake. De gang der historie is uiteindelijk zo geweest, dat men inderdaad moet spreken van een R.K. zuiden en een Protestants noorden. Tot 1648 waren in deze streken slechts de minderheidsgemeenten Maastricht, Eindhoven, Grave, Den Bosch en onderhorigheden.

Van de Vrede van Munster tot de Franse Revolutie

Was voor de noordelijke gewesten het jaar 1648, jaar van de Vrede van Munster, oorzaak tot vreugde en dankbaarheid, voor de zuidelijke gewesten bracht het einde van de oorlog, welks inzet destijds geweest was, vrijheid van religie en conscientie, geen van beiden. Zeer tegen de verwachting van velen in, kwam er geen religie-vrijheid en werden deze streken als veroverd gebied tot Generaliteitslanden. Voor Brabant bracht de vrede religieuze en politieke onderdrukking.

Hiertegen hadden de Nederlanders jarenlang gestreden en in die strijd lijf en goed veil gehad. En nu onderworpen aan de machtige Staten-Generaal, bestuurd door vreemde heren. Men zag in de Republiek de vreemdeling, de overheerser en men verzette zich tegen alles wat van die kant kwam. En er kwam veel van die kant.

De Classis 's-Hertogenbosch, die sedert 9 December 1641 reeds als halve classis optrad, wendde zich tot de Staten-Generaal met het verzoek om een aantal predikanten voor de Meyerij te mogen beroepen. Dit verzoek werd toegestaan, met de opdracht om een buitengewone vergadering in Den Bosch te beleggen tegen 21 Juli 1648. Men ziet, als het moest, kon men ook toen snel handelen, want pas de 5e Juni was de Vrede van Munster officieel afgekondigd.

En zo komen uit alle delen van de Republiek de predikanten naar Den Bosch. Vertegenwoordigers van de Staten-Generaal, van de Prins van Oranje, van de verschillende provinciale Synoden, naast de 5 Bosse predikanten, de Eindhovense en nog enkele ouderlingen. In totaal 25 leden. Van 23 Juli tot 15 December zijn deze mannen bij elkander ge-

ACTA
CONVENTUS SYLVAE DÜ-
censis extraordinarij, bestadens
in de geant scrijftes Classis van
s. Hertogenbosch, in de kerke
Haddor, van den, mitgedore de
gevoerde brodder, gesuo-
coort in geant scrijft van s. h.
ho. Mo. niet alle de stroomt
van Hertogenbosch, om de lang
gewent's Hefor-
matis van geseels Meijorie
van s. Hertogenbosch bij de gant
to nemen, en bij provisis te di-
spicieren, wortens bequame in
wel bequest de stroomt, en
overleten van s. h. Mo.
jules moster worden gepresen-
teert, om te werken, der selver ap-
provatis tot sijn beroep, begin-
nende den 21. Julij 1648.

Foto van de eerste pagina van het Actaboek der
Bossche grote vergadering van 1648

weest om de Kerk der Reformatie ook in de Meyerij te vestigen.

Het feit, dat het tij tegen was, de allerongelukkigste staatkundige toestand in deze streken, de sterke verbinding tussen Kerk en staat, alles ten opzichte van deze taak negatieve factoren, mogen ons, kinderen van een andere tijd, niet belletten de grootst mogelijke eerbied te hebben voor hun geloofsijver, wils- en werkkraft om onmiddellijk met bekwame spoed dit zware werk ter hand te nemen. Het is voor ons, drie eeuwen later, zeer gemakkelijk om met critiek naar voren te komen. Wij moeten echter dezer eerlijke poging om de Reformatie op te leggen zien in het licht van die tijd. Hoe was het elders in Europa gesteld? Hoe stond het daar met de geloofsvrijheid? Regeerde daar dwang of vrijheid? Kon men in de zuidelijke Nederlanden gereformeerde schuilkerken aantreffen? Konden daar de predikanten officieus blijven doorarbeiten, zoals in deze streken de „paepen”, zoals men destijdt zeide.

Met grote ijver werden alle zaken, het godsdienstige leven betreffend, behandeld. Het vormen van gemeenten; het beroepen van predikanten; het examineren en laten proefpreken van candidaten; het benoemen van schoolmeesters en het maken van reglementen, terwijl op de Zondagen de predikanten uitgetrokken om te gaan preken. Nergens in de Nederlanden is zo deskundig, zo geordend, met zoveel ijver en kennis van zaken de Reformatie ter hand genomen. De notulen dezer vergadering, aanwezig in het classicaal archief van Den Bosch, leren ons hoe veel werk verzet is, ondanks de voor die tijd, vanzelfsprekend, wijdlopijge en breedspakige vergaderingen. Steeds moest ruggespraak met Den Haag gehouden worden ter verkrijging van de nodige goedkeuringen. De tractementen moesten worden vastgesteld, toelagen voor combinatiën, huishuur en verhuisvergoedingen. Kortom, het vraagstuk werd van alle kanten geestelijk en materieel beken.

Het resultaat en het tempo der vergadering zijn verrassend. Reeds op 13 September 1648 kan de eerste groep predikanten bevestigd worden. En wel te Helmond, Heeze, Waalwijk, Oisterwijk, Boxtel, Oerle, Hilvarenbeek en Budel. Later in dat jaar werden nog predikanten te Bladel, Gemert, St. Oedenrode, Tilburg, Veghel, Vught en Oss bevestigd. Maar

de vergadering gaat verder, nieuwe lijsten van predikanten komen ter tafel en nieuwe gemeenten worden gesticht. Volgens de mening der vergadering komen wel een 65 dorpen voor een eigen predikant in aanmerking. Dit gaat de Staten-Generaal nu echter wel een beetje te ver; een 32 predikanten boven de reeds eerder genoemde wordt toegestaan. En zo kan men in de loop van het jaar 1649 practisch in alle kerkdorpen van enige naam predikanten aantreffen. Op de zomervergadering der Classis, die in Juni 1649 bijeenkomt, vermeldt de presentielijst reeds een 56 namen.

Ook de andere werkzaamheden en benoemingen gaan gewoon door. In vele kleinere gemeenten wordt het schoolmeestersambt gecombineerd met dat van koster en voorlezer. Tot dit ambt voelen zich velen geroepen. Ook al is hun opleiding, zelfs volgens de maatstaven van die tijd, verre onvoldoende. Naast dit alles kwam natuurlijk het waken tegen „paepsche stoutigheden ende insolentiën”. Toen de vergadering op 15 December 1648 gesloten werd en de heren na gedane arbeid naar huis reisden, was op papier alles in de beste orde. Op uitnemende wijze en in zeer grote eenvoud, vervuld van liefde is al deze arbeid verricht.

Maar nu de werkelijkheid. Het begint al bij de Staten-Generaal, die geen goedkeuring hechtten aan het besluit om drie afzonderlijke Generaliteitsclasses te vormen, maar die het getal, volgens resolutie van 15 Mei 1649, terugbrengen op twee, te weten de classis van 's-Hertogenbosch en die van Peel en Kempenland, samen een 64-tal gemeenten omvattende.

De predikanten zijn zo langzamerhand allen bevestigd, de schoolmeesters op hun standplaatsen, de parochiekerken overgegaan aan de Gereformeerden. Het werk kan beginnen, maar waar zijn nu de gemeenten, waar zijn de gemeenteleden. Zeker, er woonden nog heel verspreid enkele Gereformeerden. Er waren ook nog enkele ambtenaren en militairen. Maar de overgrote meerderheid zag in de predikanten vreemde indringers, die bezit hadden genomen van hun kerken, die hier niets te maken hadden, en die maar zo snel mogelijk dienden te vertrekken. De vrede was pas gesloten, het gezag der Republiek was nog niet ten volle gevestigd. Er kwamen nog wel eens plunderende benden over de grens en de meerderheid der plaatselijke overheden was „bij gebreck aan stoffe” niet van de nieuwe religie. Men liet dit dan ook zeer duidelijk

merken. Niet alleen met het woord, maar met de daad. Daden, die volkomen passen in het kader van die tijd, hebben het de predikanten wel bijzonder moeilijk gemaakt. Ook al kreeg men een aanzienlijk hoger tractement, ook al was er een landdorst aangesteld, met gewapende ruitery, predikant te zijn in de Meyerij was geen sinecure.

Slechts ernstige en grove inbreuken worden ons door de acta gemeld, maar de ontelbare dagelijkse plagerijen, die niet strafbaar zijn en waarmede de ene mens zijn medemens het leven zo bijzonder zwaar kan maken, waren niet van de lucht. Het sluiten van kerken, het afsnijden van klokketouwen, het dichtgieten van sloten, het binnendringen van kerken, het uitschelden en naroeven van predikanten en gemeenteleden, zijn, hoewel verre van aangenaam, uiteindelijk geen halsmisdaden. Maar ze zijn symptomatisch voor de ganse atmosfeer, waaronder gewerkt moest worden. Naar mate men zuidelijker komt, verder verwijderd van de staatsgarnizoenen, des te driester is het optreden. Daar komen zelfs mishandelingen en molestaties voor, en een enkele maal staat men een predikant naar het leven. Een goede huisvesting der predikanten en hun gezinnen had een lichtpunt kunnen zijn in deze duisternis, maar ook deze, althans in de eerste jaren, liet alles te wensen over. Tenminste, één kamer voor een predikant en zijn gezin lijkt niet de meest ideale verblijfplaats.

Men moet verbaasd staan, hoe ondanks dit alles, de meeste der predikanten zich hebben weten te schikken en aan te passen, ook al horen wij de eerste jaren nog wel eens klachten over absenties. Zondag aan Zondag preken zij tweemaal in grote, lege kerken, waar het gehoor dikwijls uit niemand bestaat dan uit de schoolmeester-koster, zijn vrouw en die van de predikant, terwijl altijd de mogelijkheid bestond, dat de dienst door geschreeuw of ander misbaar ergerlijk verstoord zou worden. Of de predikanten zich onder deze omstandigheden altijd aan hun instructie hebben gehouden, en, zoals art. 2 dezer instructie luidde, „sij sullen daegelycs in alle vriendelyckheit ende voorsichtichheit met hare parochianen moeten omgaan en occasie soecken van minnelijce samensprekinge om haere herten allenskens te winnen” werkelijk altijd vriendelijk geweest zijn, valt te betwijfelen. Dat het hieraan nog wel eens ontbroken heeft, kunnen wij ons best indenken. Hoe het de predikanten te moede is geweest, kun-

nen wij lezen bij Ds de Witt in zijn Leerrede ter viering van het 100-jarig jubelfeest van het Classis 's-Hertogenbosch, waar het heet: „wij weten, dat het meermalen gebeurt is, dat Godvruchtige predikanten der Meyerije, wanneer die elkan-deren bezogt hadden, midden in de Heide, daar zij zich gans eenzaam vonden, neder te knielen, en den Heere te bidden, voor zichzelf, en voor de Ingezetenen der Meyerije, dat God Zich over dezelve ontfermen wilde, met het Woort des Euangeliums onder hen, ter bekeringe van veele zielen, te doen zijnen loop hebben”.

Dit citaat laat ons wel heel duidelijk voelen, hoe de toestand was in de beide eerste, volledig geïnstitueerde Brabantse Classes, die onder de Synode van Gelderland vielen. In het jaar 1651 werd nog een derde classis aan deze beide toegevoegd, n.l. die van Maastricht en Overmaze, omvattende min of meer het gebied, dat wij tegenwoordig Zuid-Limburg noemen. Hier was de toestand anders dan onder de Brabantse Generaliteit. De tweeherigheid Maastricht, dat stond onder de soevereiniteit van de Luikse bisschop en de Staten-Generaal, de mildere bepalingen van het Munsterse vredecontractaats dienaangaande, stelden de zaken hier lang niet zo scherp. De R.K. godsdienst werd niet verboden, en beide partijen beschikten in Maastricht over eigen kerken, terwijl ze op het platteland, een ieder natuurlijk op zijn beurt, samen de kerken gebruikten.

Was de eerste bescheiden poging tot oprichting van de Classis Maastricht, zoals wij boven meldden, door de wisselende krijgskans tot mislukken gedoemd, reeds in November 1648 ontvangt de Kerkeraad van Maastricht machtiging van de Staten-Generaal om te Valkenburg, 's-Hertogenrade, Heerlen en Eysden een predikant in de „Nederduitsche” taal en voor Vaals een in de „Hoogduitsche” taal te beroepen. Wanneer in Juli 1649 een eerste classicale vergadering wordt gehouden, dan is daar een elftal predikanten aanwezig. Wonderlijk is het, dat het nog moest duren tot het jaar 1651 voordat deze classis, die een tijdlang een onafhankelijk bestaan had gevoerd, als derde generaliteitsclassis gevoegd werd onder de Gelderse Synode.

Van tegenstand en plagerij, gelijk in de Meyerij, horen we bijkans niet. Hiertoef heeft natuurlijk in sterke mate de religievrijheid bijgedragen; bovendien bevonden zich op de dorpen,

waar predikanten beroepen werden, nog enkele groepen Gereformeerden, zodat de herders ook werkelijk gemeenten achter zich hadden. Niet te vergeten, dat het Land van Overmaze maar een klein gebied was, dat in alles op Maastricht was aangewezen. Voor de predikanten betekende dit geen isolement, maar mogelijkheid tot contact en uitwisseling van gedachten. Langzamerhand breidt het aantal predikanten zich hier uit, terwijl 's-Hertogenrade weer aan Spanje komt en dus ook zijn predikant weer ziet vertrekken, komen er in de tweede helft der 17e eeuw nog predikanten bij te Beek, Gulpen, Meerssen, Geulle, Vijlen, Schimmert en Klimmen.

Waren in de Meyerij de R.K. parochiekerken overgegaan naar de Gereformeerden, in het Land van Overmaze maken wij kennis met een wel heel eigenaardig verschijnsel, het zgn. simultaneum, d.w.z. dat de bestaande plaatselijke kerkgebouwen voor beide religies gebruikt worden. In 1680 kwam een definitieve regeling tot stand. Hierin werd dit nog eens uitdrukkelijk bepaald, waarbij opgemerkt dient te worden, dat de Rooms-Katholieken zich moesten richten naar de verlangens der Gereformeerden wat tijd van de eredienst aangaat, terwijl ze na dezen altaren en beelden met gordijnen moesten afdekken. Met enkele onderbrekingen heeft deze wonderlijk gedwongen samenwerking stand weten te houden tot in de Franse revolutie en zelfs op enkele plaatsen tot aan de Belgische opstand.

Was nu in deze gewesten de Gereformeerde Kerk gevestigd en had haar organisatie uiteindelijk zijn beslag gekregen, toch waren het steeds weer politiek-militaire factoren, die haar bestaan bedreigden en beïnvloedden. De Franse inval van 1672—1673 bracht met uitzondering van Den Bosch het gehele gebied onder invloed der Fransen, die uit de aard der zaak de Rooms-Katholieken zo veel mogelijk ter wille waren. De gemeenten maakten een moeilijke tijd door; het optreden der troepen was, zoals steeds en overal gebruikelijk, voor vriend en vijand beide, zeer schadelijk. Gemeenten werden verstrooid, predikanten namen de wijk, of keerden van verlof niet terug, gelijk te Maastricht. Daartegenover staat, dat hoewel een frontlijn ons land verdeelde, en sommige streken volkomen geïsoleerd waren en van veiligheid in het open veld geen sprake was, er toch nog steeds mutaties plaats vonden, en predikanten over en weer verhuisden.

Met de Vrede van Nijmegen keerde de oude toestand terug, met dien verstande, dat aan de Rooms-Katholieken veel groter vrijheid gelaten werd. Ze mochten schuurkerken bouwen en hun geestelijken werden geduld, zij het dan, dat dit alles geld kostte. De tegenstellingen en spanningen, die er terdege waren, traden minder scherp naar voren en de middelen, waarmee deze koude oorlog gevoerd werd, werden humaan.

Brabant en het Land van Maastricht waren en bleven grensgebied en hadden zo veel te lijden van de oorlogen, die in de 17e en 18e eeuw gevoerd werden.

Steeds waren het weer de Franse legers, die deze streken bedreigden en er zelfs meer dan eens binnenvielen. Zo is ook de geschiedenis dezer landen één lange krijgshistorie. Veroveringen, plunderingen, mouterijen waren hier helaas nimmer onbekend. De landen tussen de Republiek en Frankrijk waren, zoals steeds, het strijdtoneel.

De acta en kerkeboeken leggen hiervan op hun wijze getuigenis af. Of, dat vreemde officieren en edelen in de kerken begraven worden, of dat huwelijken van lieden met vreemde en schone titels ingeschreven worden, of, dat het aantal ongetrouwde moeders toeneemt. Hoe dan ook, de gewone levensorde wordt dikwijls verstoord. Toch gaat het leven verder. De grote kerkelijke twisten vinden hier minder weerklank dan in noordelijker streken. De „paepsche stoutigheden” staan steeds weer in het middelpunt der belangstelling en resolutiën en remonstrantie's bepalen zich steeds weer tot dat in deze streken onuitputtelijke onderwerp.

Hoe staat het echter met de gemeenten? Naast Maastricht en 's-Hertogenbosch, waar werkelijk bloeiende en actieve gemeenten voorkwamen, kan men niet spreken van veel vooruitgang. Reeds in de 18e eeuw begint het aantal predikantsplaatsen in de Meyerij te verminderen. Daar, waar werkelijk een gemeente is, blijven zij bestaan. Als eerste verdween de gemeente Gemert, die pas na de 2e Wereldoorlog weer een predikant kreeg. Van enige bloei kan men vooral spreken te Eindhoven, dat steeds een Protestantse voorpost is geweest; terwijl gemeenten als Tilburg, Waalwijk, Lith, Oss, Helmond, St. Oedenrode, Oirschot, Heeze en Bladel altijd over een eigen kerkeraad hebben beschikt en men hier ook over het aantal kerkgangers, gezien de droeve ervaringen van elders, niet kon klagen.

In de tweede helft der 18e eeuw kan men heel langzaam een toename constateren, zodat nog voor de val der Republiek het merendeel der gemeenten over een eigen kerkeraad kan beschikken.

De Classis Nijmegen, die zich uitstreckte langs de Maas, en in deze streken onder meer Oyen, Grave en Cuyk omvatte, kreeg na 1702 tijdelijk Roermond en voor goed Venlo onder zich, waar onmiddellijk in aansluiting op de Reformatorische traditie dezer Maassteden, weer gemeenten werden gesticht. In Roermond kon deze zich maar kort handhaven, daar het in 1716 al weer onder Oostenrijk kwam. Orgel en Avondmaalszilver verhuisden toen naar Venlo, om nimmer terug te keren. Vreemd doet het aan te vernemen, dat in deze eeuw van matiging en tolerantie in deze beide laatste gemeenten de Protestanten herhaaldelijk door de Rooms-Katholieken gemolesteerd worden. In Venlo stonden voor de kerk, wanneer er dienst was, steeds twee schildwachten op wacht.

Fransé tijd en Koninkrijk

De Fransé revolutie, die het aangezicht van geheel Europa veranderde, maakte ook hier aan de bestaande toestand een einde. De zegevierende Fransé legers drongen reeds enkele malen in het Zuiden door om in de harde winter van 1795 door te stoten tot in het hart van Holland. De oude Republiek der Verenigde Nederlanden maakte plaats voor de Bataafse Republiek. Nu was het gedaan met de Generaliteitslanden; ook de Brabanders maakten nu deel uit van het „volk der vrije Bataven”, terwijl de Gereformeerde Kerk ophield heersende Kerk te zijn. In deze wisseling der tijden verandert in het spraakgebruik de naam der vaderlandse Kerk van Gereformeerde tot Hervormde Kerk.

De nieuwe grondwetten en staatsregelingen, die in deze gistende tijd snel op elkander volgden, trokken niet alle éénzelfde lijn, maar dat stond vast: er heerste voortaan vrijheid van religie.

Actenmateriaal uit deze tijden staat ons meer dan overvloedig ter beschikking en in menig kerkeradsboek staan vele woorden geschreven over de „naasting” der Kerken. Want art. 6 van de Additionele Artikelen der Staatsregeling van 1698 bepaalde onder meer, dat een vergelijk moest worden getroffen over kerken en pastorieën: „De grondslag van dit

vergelijk is, in iedere Plaats, het grootst aantal van Leden der onderscheidene Kerkgenootschappen, hetgeen alzoo de relative meerderheid van zielen zal uitmaken”. Met andere woorden: kerken en pastorieën hebben te komen in de handen der meerderheid. Tengevolge van dit besluit zien wij, dat in de nu volgende periode van 1798 tot en met 1813 overal processen worden gevoerd, bezwaren worden ingediend, requesten worden opgesteld om te geraken in het bezit der kerken van de kant der Rooms-Katholieken, om het eens verworven bezit te handhaven van de kant der Hervormden. Vele kerken en kerkjes gaan weer over aan Rome en de gemeenten moeten maar zien, waar zij samenkomen, daar de schadeloosstelling veel te gering is, te meer daar in deze onzekere tijden de prijzen over de gehele linie met sprongen omhoog gaan. Materiëel is dit misschien wel de moeilijkste tijd voor de Protestanten in deze streken geweest.

Te memoreren valt de activiteit van Koning Lodewijk Napoleon in deze, die enerzijds aan de wensen der Rooms-Katholieken om kerken te naasten zoveel mogelijk tegemoet kwam, maar die anderzijds zeer kwistig was met milde gaven aan hulpbehoevende Hervormde gemeenten, om kerken te bouwen. In zeer vele Brabantse gemeenten vindt men dan ook de zgn. Lodewijks-kerken, die door hun typische zeshoekige vorm de aandacht trekken. Het gevolg van deze gebouwenwisseling, die oorzaak was van veel tegenwerking aan alle zijden, was uiteindelijk de nieuwbouw van vele Hervormde kerken. Daar de tijdsomstandigheden slecht waren en de finantiële nood algemeen, heeft deze bouwactiviteit veel langer geduurd dan men eigenlijk zou verwachten. Zo zijn in de eerste helft der 19e eeuw, alleen al in de beide Brabantse classes, een 26-tal Hervormde kerken gebouwd, die gezien de tijd in geen enkel opzicht tot grote kunstwerken gerekend kunnen worden. Zgn. Waterstaatsstijl en een verwaterde Empire komen gelijkelijk voor. Typerend voor de geest des tijds is wel de rede, waarmede in 1822 de Tilburgse kerk werd ingewijd: „de genoegens van den Openbaren Godsdienst, ook voor de Christenen”.

Nu breekt ook de tijd aan, dat gezien de materiële moeilijkheden, de miniaturgemeenten op grote schaal tot combinatie moeten overgaan, een proces, dat ook nog heeft doorgewerkt tot diep in de tijd van Koning Willem I.

De Franse revolutie betekende voor de Hervormde Kerk in Brabant een grote ommekeer. Zij werd van heersende Kerk getolereerde minderheidskerk. Geestelijk en theologisch had zij de grote ommezwaai meegemaakt en stond nu grotendeels onder invloed van de denkbeelden van het rationalisme en het liberalisme.

In Limburg was de ontwikkeling, zoals gewoonlijk, weer geheel anders. Dit gewest bleef een twintig jaren vast in Franse handen. Ook hier volkomen ommekeer. Groot waren de moeilijkheden voor gemeenten en predikanten; finantiëel was de situatie zelfs zo erg, dat enkele jaren geen tractement werd uitbetaald. Voor vele predikanten betekende dit noodgedwongen vertrek naar elders. De St. Jans-kerk te Maastricht werd gevorderd als korenmagazijn. Ook de Rooms-Katholieke godsdienst werd tijdelijk verboden en moest plaats maken voor de Eredienst der Rede. Toen in Frankrijk de meer gematigde elementen weer de overhand kregen, werden de kerken weer teruggegeven, maar in wat voor staat verkeerden ze. Waar moesten de gelden voor herstel vandaan komen, nu de krijgslasten van de eerste Napoleontische oorlogen op het gehele rijk kwamen te drukken. Organisatorisch betekent het jaar 1803 een vooruitgang. De voormalige Classis Maastricht wordt omgezet in de Eglise Consistoriale du Culte de la Communion Reformée à Maastricht. De band met de vaderlandse Kerk was hiermee formeel doorgesneden. De moeilijkheden bleven groot en van de vrijheid, gelijkheid en broederschap kwam evenmin iets terecht als van de Bataafse Republiek. Het Franse Keizerrijk onder Napoleon lijfde alle Nederlandse gebieden in en de inlijving met conscriptie en tiërcering drukten zwaar op land en Kerk.

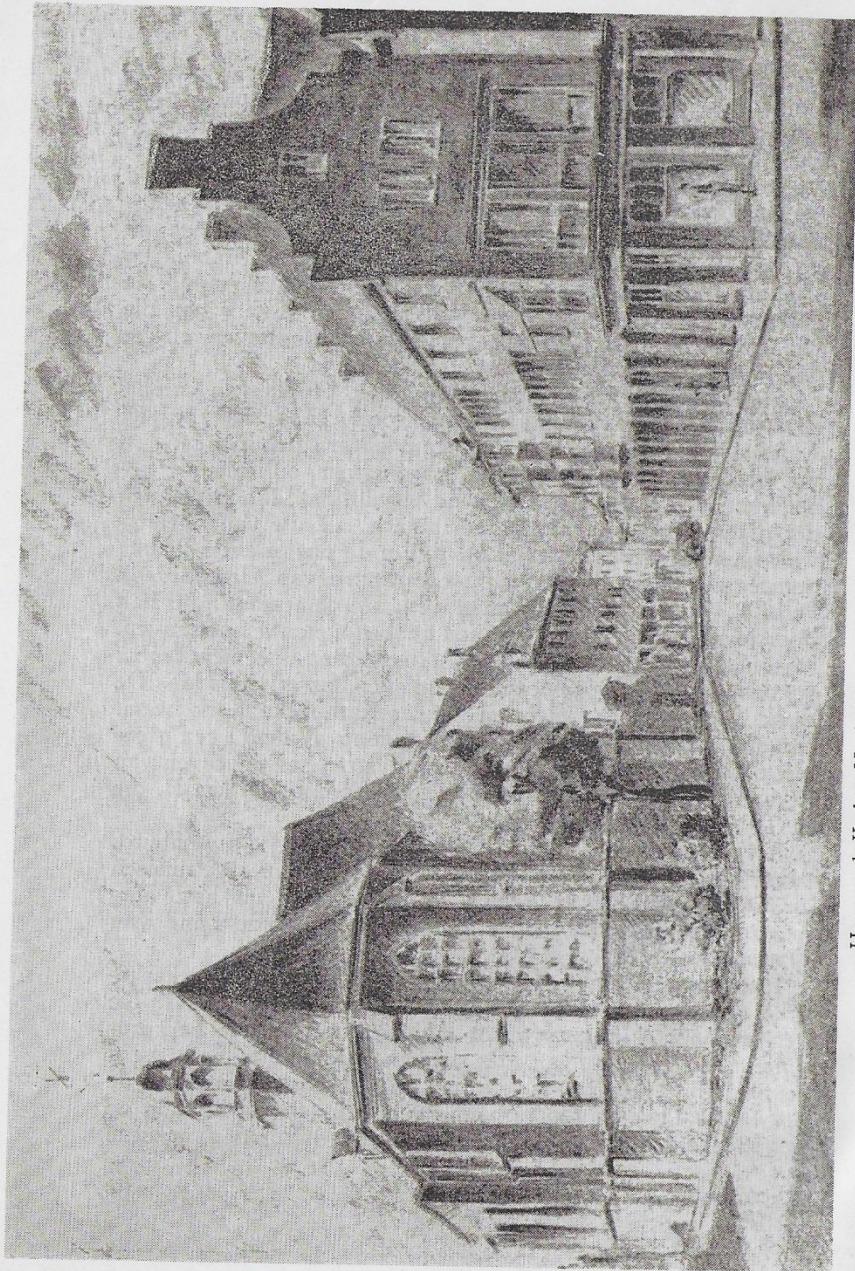
Nog onverwacht stortte het machtige rijk ineen en nieuwe veranderingen stonden weer voor de deur. Terwijl in Maastricht nog de Franse troepen het heft in handen hebben, keert de Prins van Oranje naar Nederland terug en wordt spoedig van soeverein vorst Koning der Verenigde Nederlanden. Weer zijn de 17 Nederlandse gewesten een eenheid. Het provincialisme heeft voorgoed afgedaan. Het is een moderne staat geworden met een centraal gezag. Een grondwet waarborgt de vrijheden van alle burgers en landsdelen gelijkelijk. Dit houdt in: geen heersende Kerk meer, terwijl een ieder in overheidsdienst benoemd kan worden. Met de staatkundige

organisatie houdt de kerkelijke gelijke tred. Koning Willem I, die als een verlicht despoot, alles zelf ter hand neemt, schenkt aan de Nederlandse Hervormde Kerk het Algemeen Reglement van 1816. Hoe men hierover ook moge oordelen en hoezeer men ook, terecht, bezwaar moet hebben tegen het voortdurend ingrijpen van de Staat in kerkelijke aangelegenheden, historisch hebben dit reglement en dit koninklijk ingrijpen de huidige vorm der kerkelijke organisatie in Noord-Brabant en Limburg gevormd. Twee kerkprovincies werden ingesteld, de kerkprovincie Brabant, die vier classes omvatte, te weten die van 's-Hertogenbosch, Breda, Heusden en Eindhoven, en die dus verenigde, wat thans nog één is.

In deze eerste kerkprovincie ging het proces van combinatie en naasting van kerken nog voort. Maar nu alles bij Koninklijk Besluit. Maar niet alleen negatieve geluiden moeten we laten horen, ook positieve. Er ontstaan ook nieuwe gemeenten, o.a. in 1821 te Boxmeer, terwijl in 1822, op verzoek der ingezetenen, een nieuwe combinatie, n.l. die van Blitterswijk-Vierlingsbeek tot stand komt. Op de pastorie der laatste gemeente hielden de koningen en prins van Oranje vaak verblijf, wanneer zij op jacht gingen. De gemeenten, die zich door revolutie en restauratie heen hebben weten te handhaven, vertonen nu een zekere groei. De Afscheiding doet zich slechts gevoelen in enkele gemeenten van de Classis Heusden. De emancipatie van provincie en Rooms-Katholieke Kerk neemt een aanvang. In het eerste speelde Koning Willem I een grote rol, o.a. door het begunstigen der industrie en het graven van de Zuid-Willemsvaart. In het tweede Koning Willem II, die in Tilburg zijn jachtslot had.

Afwijkend is nog éénmaal de geschiedenis van Limburg, samengesteld uit zovele stukken. In het Noorden uit Pruisisch en Oostenrijks Opper-Gelder, in het midden uit het voormalige Bisdom Luik, in het Zuiden uit het oude Land van Overmaze.

In 1816 verschijnt een Koninklijk Besluit, waarbij de kerkelijke indeling opnieuw wordt vastgesteld en geregeld. De kerkprovincie Limburg wordt ingesteld als tweede kerkprovincie ten Zuiden van de rivieren. Deze provincie werd gesplitst in twee classes, die van Maastricht, omvattende de provincies Luik en Limburg, die van Brussel, omvattende de rest der zuidelijke Nederlanden. Broederlijk zitten in deze

Hervormde Kerk te Venlo zoals het worden zal na de ontmanteling.

besturen Nederlands-, Frans- en Duits-sprekende predikanten naast elkander, terwijl er hier niet gesproken wordt van Hervormde Kerk, maar van Protestantse Kerk, d.w.z. dat ook de Lutherse gemeenten, die hier voorkomen, er destijds onder begrepen waren.

Naast Gennep, Venlo en Stevensweert, waar reeds oude gemeenten waren, gaat de gemeentevorming door. Roermond krijgt bij Koninklijk Besluit van 1825 een zelfstandige gemeente en kerkeeraad, terwijl de verlaten Minderbroederskerk wordt toegewezen, die echter gekocht moet worden. Blitterswijk en Weert, eerst in combinatie met andere gemeenten verbonden, worden op het eind der vijftigerjaren beide zelfstandig.

Nogmaals breekt een moeilijke tijd aan, want terwijl Maastricht in de Belgische opstand trouw blijft aan het Oranje-huis, sluit geheel Limburg zich bij de opstand aan. Zo is dan ook van 1830 tot 1839 dit gebied volkomen Belgisch. Weer zijn de gemeenten afgesneden van het Noorden. Weer zijn er vele moeilijkheden, want de houding der bevolking is ten aanzien van de Protestanten, in wie men de vertegenwoordigers ziet van de Hollandse onderdrukkers, niet bepaald vriendelijk. De simultaankerken komen nu voor goed in Roomse handen. Wanneer de eerste revolutionaire roes is verdwenen, blijkt het Belgische gouvernement in het algemeen zeer royaal te zijn. Het betaalt de rijkstractementen uit en geeft steun tot kerkbouw, terwijl n.b. de Nederlandse regering de uitkeringen der renten stopzet.

Wanneer in 1839 de Belgische troepen zijn vertrokken en de Classis Brussel en het grootste gedeelte der Classis Maastricht voorgoed verdwijnen, moet nogmaals de organisatie vernieuwd worden. Nu valt het ressort van het Provinciaal Kerkbestuur van Limburg samen met dat van het Classicaal Bestuur van dezelfde naam. Ondanks enige tegenstand der zittende leden, wordt in het jaar 1875 hieraan een einde gemaakt en wordt ingesteld het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant met Limburg, dat nu alle Hervormden ten Zuiden van de Moerdijk verenigt.

Door veel bloed en tranen, vervolging en onderdrukking heen, heeft zich in de zuidelijke provincies tot in het heden de Kerk der Reformatie weten te handhaven.